

ॐ जगदीश्वर
आपुजनी वातो-१
आपुजनी वातो

संपादक
मुकुलदास कलार्थी

गुरुकुल विद्यापीठ
अमरवाट-१४

पुस्तकालय, गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

पुस्तक संख्या

667

पंजिका संख्या

५८

3237.0

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना
वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक समय
तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते।

66 ग
५८

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

32370

गुरुनारायण विद्यापीठ अंधावलि पु० १०३

आपुञ्जनी वातो

भाग १

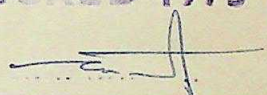
सूक्त प्रमाणीकरण १९८४-१९८५

संपादक
मुकुलदास कलार्थी

ग्रंथ ज्ञानाव मुक्ति:	
पुस्तक सं०.....	
अवधि सं०.....	
तिथि.....	

परहित वसे जिनके मन माँहीं ।
तिन्ह कहँ जग दुर्लभ कछु नाहीं ॥

— मुकुलदास

CHECKED 1973
Initial

प्रकाशक लक्ष्मी बे

गुरुनारायण विद्यापीठ
अमदावाद-१४

પ્રકાશક

મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ

મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪

મુદ્રક

જીવજીત ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ

નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૧૪

૨૦૩૧-૪૦૩૧

સર્વ હક ગૂજરાત વિદ્યાપીઠને સ્વાધીન છે.

પહેલી આવૃત્તિ, પ્રત ૫,૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

નવજીવન કાર્યાલય

અમદાવાદ-૧૪

૪૦ નવા પૈસા

ઓગસ્ટ, ૧૯૫૮

પ્રકાશકનું નિવેદન

‘આપુજીની વાતો’નો પાર નથી ! ૧૮૬૯ના ઓક્ટોબરથી ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરી સુધીની લાંબી જીવનયાત્રા દરમિયાન આપુએ સતત સત્યના પ્રયોગો કર્યા છે; અને તે એક જ અમુક જીવનક્ષેત્રમાં નહીં, પણ જીવનનાં સમગ્ર અંગઉપાંગોમાં. આવા વ્યાપક સત્યાગ્રહથી ભરેલા જીવનમાં સત્યના પ્રયોગના દુયકા સમી આવી વાતોની જોટ ન હોય.

જે કામ કરવાનું હોય તેમાં શું સત્ય છે તે આયાસપૂર્વક જોવું; તેને કરવાની સાચી રીત કઈ છે, તે તેને અંગેના વિજ્ઞાનને અનુરૂપ, એટલે કે વિજ્ઞાનશુદ્ધ છે કે નહીં, એ ચીવટથી ચકાસી લેવું; તે કરતાં કોઈને નાહક નુકસાન ન થવું જોઈએ એટલું જ નહીં, તેમાં દયા-ક્ષમા-કરુણા અને ન્યાય હોવાં જોઈએ, એવાં અહિંસા અને માનવપ્રેમ તેમાં હોવાં જોઈએ; અને એ રીતે પછી નીકરતાપૂર્વક તથા ભગવાનનું નામ લઈને અને તેની પ્રીત્યર્થે કરવું; — આ પ્રકારની કર્મ કરવાની બધી રીતની ચોકસાઈ કરીને જીવનમાં જે કામો કરવાનું, ભગવાનને લેખે આપણે ભાગે આવે, તે કરતાં કરતાં ગાંધીજીએ જીવન વિતાવ્યું.

એટલે આવી જીવનકથાના રસિક દુયકા જેવી વાતો તે તે જીવનકાળે તેમના સંસર્ગમાં કે સંબંધમાં આવનારા લોકો પાસે ચોમેર પડી હશે. તેમાંથી જેટલી વાતો અક્ષરમાં ઊતરી, તેના વિપુલ ઓધમાંથી કેટલીક વાતો કહેવા જેવી લાગી, તે શ્રી મુકુન્દભાઈએ સાદી ભાષામાં ‘લોકજીવન’ના વાચકો માટે ઉતારવા માંડી હતી. તે હવે એકઠી કરીને ગ્રંથ રૂપે બહાર પાડવામાં આવે છે. ૪૮ પાનાના આવા નાના નાના ત્રણેક ભાગ થશે, એવી ધારણા છે.

આજે ગાંધીજીને નજરે જોતારી અને તેમની સાથે કાંઈ ને કાંઈ કામ કર્યાનો લઠાવો માણુનારી પેઠી કાળધર્મને વશ થતી જાય છે. નવી પેઠી એવી છે કે તેણે એમને જોયા નથી. તો પછી રાષ્ટ્ર માટે આદરેલા તેમના કામમાં ભાગ લેવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? અરે ! એમના આ કામના ઇતિહાસની રૂપરેખા અને તેના મુદ્દાઓ પણ તેઓ જાણતા નથી. આ વસ્તુ એક ભયંકર શૂન્યતા જેવી ગણાય. તેમાં પછી જે કાંઈ આકુંઁવળું ભરાય તે ભરાય છે. આ વસ્તુ સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ ખૂબ ચિંતાજનક છે.

તો પછી ઉપાય શો ? સાહિત્ય કાંઈક કરી શકે. આવી પેઠીએ હવે ગાંધીજી અને તેમના જીવનકાર્ય તથા ફિલસૂફી અંગે સાંભળવું કે વાંચવું રહ્યું. આ કામ સારી પેઠે થવું જોઈએ. શાળા-મહાશાળાઓમાં તથા પ્રૌદોમાં બધે એ ચાલવું જોઈએ. લોકગુચિ મુજબ ભાત ભાતની રીતિઓથી તે થવું જોઈએ. આ ચોપડીઓ એ કામ કરશે એવી આશા છે. અને તે કામ એ બાળકો અને નવશિખાઉ પ્રૌદોમાં કરશે, એવી તે વાતો કહેવાની શૈલી છે. આ વાતો, મૂળ જે જગાએ હશે ત્યાંથી લેવા માટે, તેના લેખકોનો આભાર માનું છું.

૨૯-૭-૫૮

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૩
આપુજની વાતો	
૧. સોના કરતાં સોનેરી	૭
૨. ગીતાનું રહસ્ય	૭
૩. દરદીઓના ભેરુ	૮
૪. મહાત્મા !	૯
૫. સુંદરતા અને આરોગ્ય	૧૦
૬. બાળશિક્ષણ	૧૧
૭. પરદેશ જતા વિદ્યાર્થીને	૧૨
૮. હિંદની ગરીબાઈ	૧૩
૯. આપુના ભાંડુઓ	૧૪
૧૦. પીડ પરાઈ જાણે રે	૧૫
૧૧. અક્રોધ	૧૬
૧૨. સૌથી મોટું કામ	૧૮
૧૩. આહાર અને આત્મશક્તિ	૧૯
૧૪. પ્રાર્થના અને સચ્ચાઈ	૨૦
૧૫. જરૂરી બધાં કામ સરખાં	૨૧
૧૬. સાપ અને અહિંસા	૨૨
૧૭. સાપને પણ ક્ષમા	૨૩
૧૮. અક્રોધનો વિનોદ	૨૪
૧૯. સેવકની તાલીમ	૨૫
૨૦. દેશની દાઝ	૨૬

૨૧. સેવાની તમન્ના	૨૭
૨૨. શિરનું સાકું	૨૮
૨૩. ઈશ્વર-સ્મરણ	૨૮
૨૪. પુનર્જન્મ	૨૯
૨૫. વિવેક અને સ્વચ્છતા	૩૦
૨૬. વિચારમય આચાર	૩૧
૨૭. નિંદા અને સ્તુતિ	૩૧
૨૮. જાતમહેનત	૩૨
૨૯. બે સવાલ	૩૩
૩૦. કર્તાદર્તા રામ છે	૩૪
૩૧. જિજ્ઞાસુ શનં સમા:	૩૫
૩૨. જોલ અને મહેલ	૩૬
૩૩. ક્ષમાભાવ	૩૮
૩૪. દુષ્ટતા અને દંભ	૩૯
૩૫. સમભાવ	૪૦
૩૬. ખાદીનો આગ્રહ	૪૧
૩૭. નિયમનું મહત્ત્વ	૪૨
૩૮. કર્મયોગની રીત	૪૩
૩૯. જાહેર નાણાંનો ઉપયોગ	૪૪
૪૦. પુણ્યપ્રકાશ	૪૬
૪૧. જન્મદિન અને મૃત્યુદિન	૪૭
૪૨. આપનું વ્યાપક રૂપ	૪૮

બાપુજીની વાતો

૧

સોના કરતાં સોનેરી

બાપુજીએ નાનપણમાં લંડન મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી હતી. સામાન્ય જ્ઞાનને લગતા પ્રશ્નપત્રમાં એક સવાલ નીચે પ્રમાણે હતો :—

‘સોના કરતાં વધારે સોનેરી શું છે?’

ગાંધીજીએ આ સવાલના જવાબમાં લખ્યું હતું :—

‘સત્ય.’

૨

ગીતાનું રહસ્ય

એક દિવસ એક ભાઈ બાપુજી પાસે ગીતાનું રહસ્ય સમજવા આવ્યા. બાપુજીએ તેની વાત સાંભળીને કહ્યું :
“વારુ; જો પેલી ઈંટા પડી છે; તે તારે દરરોજ ગણી નાખવી.”

થોડા જ વખતમાં પેલા ભાઈ એ કામથી કંટાળી ગયા અને પોતાના એક સાથીદારને કહેવા લાગ્યા :

૭

“આ તો મજૂરનું કામ છે; મારું નહીં. હું તો ગાંધીજી પાસે ગીતાજીનું રહસ્ય સમજવા આવ્યો છું, નહીં કે આમ ઈંટો ગણવા!”

આ વાતની બાપુજીને બાણ થઈ; એટલે પેલા ભાઈને બાપુજીએ કહ્યું : “ભલા ભાઈ, ગીતાનું રહસ્ય તમે ન સમજ્યા? નિઃસ્વાર્થ ભાવે કામ કર્યા કરવું એ જ છે ગીતાનું રહસ્ય!”

૩

દરદીઓના ભેરુ

બાપુજી એક વખતે વાઘસરોયને મળવા સીમલા ગયા હતા. જે કામ માટે બાપુજી ગયા હતા એ અંગે વાઘસરોય સાથે કશું સમાધાન ન થયું. વાતવાતમાં વાઘસરોયે પૂછ્યું : “મિ. ગાંધી, તમે ત્યારે હવે સેવાશ્રામ ક્યારે જવા વિચારો છો?”

બાપુજી બોલ્યા : “જો તમને વાંધો ન હોય તો આજ સાંજે જ જઈ. સેવાશ્રામમાં કેટલાક દરદીઓ મારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યા છે!”

મહાત્મા !

બાપુજીએ ‘સત્યાગ્રહ આશ્રમ’ની સ્થાપના કરી ત્યાર પછી થોડા દિવસ બાદ એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ બાપુજીને મળવા આવ્યા. તે શ્રીમંતે હાથમાં ઘડો લઈને પાણી ભરવા જતા એક માણસને પૂછ્યું : “ભાઈ, મારે મહાત્માજીને મળવું છે. તેઓ હાલ ક્યાં મળશે એ મને કહેશો ?”

પેલા માણસે કહ્યું : “મારી સાથે ચાલો. એમનો મેળાપ હું કરાવી દઈશ.”

બંને જણ કૂવા પર ગયા. પેલા માણસને આમ નિરાંતે પાણી ભરતો જોઈને શ્રીમંતે જરા અધીરાઈથી પૂછ્યું : “અરે ભાઈ, તમે સમજ્યા કે નહીં ? મારે મહાત્મા ગાંધીને મળવું છે. મારે એમનું ઘણું જ અંગત કામ છે.”

પેલા માણસે જરા હસતે મોઢે કહ્યું : “ભાઈ, હું જ ગાંધી છું ; શું કામ હતું મારું ?”

બંને જણીતા થયેલા મહાત્માજીને સાવ સાદા લેબાસમાં અને મન્નૂરની માફક પાણી ભરતા જોઈને પેલા શ્રીમંત ગૃહસ્થ તો છક થઈ ગયા !

૫

સુંદરતા અને આરોગ્ય

એક વખતે આશ્રમના રસોડામાં બાપુજીને જરા બુદ્ધી રીતે ટામેટાં સમારતા જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું :
 “બાપુ, બીજું ભલે ગમે તે આપને આવડતું હોય; પરંતુ ટામેટાં સમારતાં આપને આવડતું નથી, એમ ચોખ્ખું દેખાઈ આવે છે! કદાચ આ કામ કરતાં કરતાં આપનું મન કોઈ બીજા વિચારમાં રોકાયેલું હોવું જોઈએ. નહીં તો આવી રીતે આપ ટામેટાં ન સમારતા હોત.”

બાપુજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું : “અરે, હજી તો તમારે લોકોએ મારી પાસેથી ટામેટાં સમારવાનું પણ શીખવાનું છે. ટામેટાં નાનાં ને દેખાવે સુંદર કાપવામાં તમે ભૂલી જાઓ છો કે, ટામેટાંના દબાયેલા ભાગમાં કીડાઓ હોય છે! એકદમ ઉઘાડી આંખે એ નહીં જણાય. માટે ટામેટાં તો એ વચ્ચે ભાગ છોડીને જ કાપવાં જોઈએ. એ રીતે બહુ જ ધ્યાનથી હું કાપું છું. તમે જ કહો, સુંદરતા ને આરોગ્ય એ બેમાંથી આપણે શું પસંદ કરવું જોઈએ?”

૬

બાળશિક્ષણ

ગાંધીજી બિહારમાં આવેલા ચંપારણમાં હતા, ત્યારે તેમણે ત્યાં સ્વયંસેવકો દ્વારા આસપાસનાં ગામડાંઓમાં શાળાઓ શરૂ કરી હતી. તે વખતે કસ્તૂરબા પણ ગાંધીજી સાથે હતાં.

એક દિવસ બાપુજી કસ્તૂરબાને કહેવા લાગ્યા: “બા, તું શા માટે શાળા શરૂ કરતી નથી? ખેડૂતોનાં બાળકો પાસે જ અને તેમને શીખવ.”

કસ્તૂરબા કહે: “પણ હું તેમને શું શીખવવાની હતી? તેમને શું હું ગુજરાતી શીખવું? મને આ પ્રદેશની ભાષા હજી ક્યાં આવડે છે? એ લોકો સાથે બોલું પણ શી રીતે?”

બાપુજી બોલ્યા: “અરે, બાળકોનું પહેલું શિક્ષણ એટલે સ્વચ્છતા. ખેડૂતોનાં બાળકોને ભેગાં કર. તેમના દાંત બે; તેમની આંખો બે; તેમને નવડાવ. આ રીતે સ્વચ્છતાનો પહેલો પાઠ તો શીખવી શકે ને? માતાને એ કામ કરવું અઘરું નથી. અને આમ કરતાં કરતાં તું તેમની સાથે બોલશે; એ બાળકો તારી સાથે બોલશે.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
તને તેમની ભાષા સમજતી જશે. અને પછી આગળ
જતાં તું તેમને શીખવી પણ શકશે. એટલે આવતી
કાલથી જ બાળકોને સ્વચ્છતાનું જ્ઞાન આપવા માંડ. ”

૭

પરદેશ જતા વિદ્યાર્થીને

સ્વ૦ શ્રી જમનાલાલ બજાજના સુપુત્ર શ્રી કમલનયન
બજાજ અભ્યાસ માંડ પરદેશ જતા હતા, ત્યારે બાપુજીએ
તેમને આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યા હતા :—

૧. ઓછું બોલવું.
૨. બધાનું સાંભળવું, પણ સત્ય હોય તે જ કરવું.
૩. ક્ષણેક્ષણનો હિસાબ રાખવો અને જે ક્ષણનું
કામ હોય એ તે ક્ષણે જ કરવું.
૪. ગરીબની માફક રહેવું. ધનનો કદી ગર્વ ન કરવો.
૫. પાઈએ પાઈના ખર્ચનો હિસાબ રાખવો.
૬. એકાગ્રતાથી અભ્યાસ કરવો.
૭. નિયમિત કસરત કરવી.
૮. મિતાહારી થવું.
૯. નિત્યનોંધ રાખવી.

૮

હિંદની ગરીબાઈ

ગાંધીજી ચંપારણમાં હતા, ત્યારનો આ પ્રસંગ છે. બીતિહરવા નામે એક નાનું ગામ ત્યાં છે. તેની પાસે તેનાથી પણ નાનકડું એક ગામડું છે. ત્યાં કેટલીક બહેનોનાં કપડાં ખૂબ જ મેલાં બેલાં આવ્યાં. એટલે ગાંધીજીએ કસ્તૂરબાને સૂચવ્યું કે, એ બહેનોને કપડાં ધોવાનું તથા બદલવાનું સમજવો.

કસ્તૂરબાએ બહેનોને વાત કરી. એમાંથી એક બહેન કસ્તૂરબાને પોતાની ઝૂંપડીમાં લઈ ગઈ ને બોલી : “ તમે જુઓ; અહીં કંઈ પેટી કપાટ નથી કે જ્યાં કપડાં હોય. મારી પાસે મેં પહેરી છે તે જ સાડી છે! હું તેને કંઈ રીતે ધોઈ શકું? મહાત્માજીને કહે કે તે કપડાં અપાવે, એટલે હું રોજ નાહવા ને રોજ કપડાં બદલવા તૈયાર થઈશ.”

કસ્તૂરબાએ ગાંધીજીને આ દુઃખ વાત કહી. હિંદની ગરીબાઈનાં દશને અહીંથી ગાંધીજીને થયાં.

૯

બાપુના ભાંડુઓ

એક વાર ગાંધીજી એક શાળાની મુલાકાતે ગયા હતા. એવામાં એક વિદ્યાર્થીએ ગાંધીજીને પૂછ્યું : “બાપુ, તમે પહેરણ કેમ પહેરતા નથી? હું મારી માને કહું? એ તમને એક સરસ પહેરણ સીવી આપશે. મારી માના હાથનું પહેરણ તમે પહેરશો ને?”

બાપુ હસતા હસતા બોલ્યા : “હા; પણ એક શરતે. હું કંઈ એકલો નથી.”

પેલો વિદ્યાર્થી ઉત્સાહમાં બોલ્યો : “તો પછી તમને કેટલાં પહેરણ બેઈ એ? મારી મા તમને બે પહેરણ સીવી આપશે.”

પરંતુ બાપુજી મધુર અવાજે બોલ્યા : “મારે ચાળીસ કરોડ ભાંડુઓ છે. ચાળીસ કરોડ માણસોનાં અંગ પર વસ્ત્ર આવે ત્યારે મને પહેરણ ચાલશે. તારી મા ચાળીસ કરોડ પહેરણ સીવી આપશે કે?”

૧૦

પીડ પીરાઈ જાણે રે

એક વાર શ્રી. ભૂલાભાઈ દેસાઈ સાથે ગાંધીજી ખરે ખપોરે જતા હતા. માથા પર સૂરજ તપતો હતો અને પગ નીચે ધરતી બળુ બળુ થઈ રહી હતી.

તે વખતે બાપુજીના પગમાં પગરખાં ન હતાં. એ જોઈને શ્રી. ભૂલાભાઈ એ કહ્યું : “બાપુજી, આપના પગ દાઝતા હશે ! મારા ચંપલ આપ પહેરી લો.”

તે સમયે સામેથી એક ગરીબ ડોસો માથા પર ભાર ઉપાડી હાંફતો હાંફતો આવતો હતો. એના શરીર પર પહેરણ સુધ્ધાં ન હતું ! પરસેવાના રેલા ઊતરતા હતા. પગ પણ ઉધાડા હતા.

બાપુજીએ ભૂલાભાઈને કશો જવાબ ન આપ્યો. માત્ર આંખ વડે ઘસારો કરી પેલા ગરીબ ડોસા તરફ જોવાનું તેમણે ભૂલાભાઈને સૂચવ્યું.

૧૧

અકોષ

ગાંધીજી આફ્રિકાથી થોડા સમય માટે સ્વદેશ આવીને આફ્રિકા પાછા ફર્યા, તે દરમિયાન ત્યાંના ગોરા પત્રકારોએ રજતું ગજ કરીને તેમને વિષે જૂઠી જૂઠી વાતો છાપાંઓમાં લખી અને ગોરી પ્રજાને એમની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરી મૂકી.

ગાંધીજી જહાજ પરથી ઊતરવાના હતા, ત્યારે ગોરી જનતાએ એમની સામે ઘણા દેખાવો કર્યા. પોલીસે અને એમના મિત્રોએ એમને કહેવડાવ્યું કે, ઊતરવામાં જોખમ છે; એટલે રાતે ઊતરવું ઠીક પડશે.

જહાજના કપ્તાને કહ્યું : “ગોરાઓ તમને ઈજ્જત કરે, તો તમે તેનો અહિંસાથી સામનો કેવી રીતે કરશો ?”

ગાંધીજીએ ઉત્તર આપ્યો : “તેઓને માફ કરવાની બુદ્ધિ અને શક્તિ ઈશ્વર મને આપશે. મને એમના પર રોષ નથી આવતો, કેમ કે તેઓ અજ્ઞાનના ભોગ થયેલા છે. એમને હું સાચે જ ખૂરો લાગું છું, એટલે તેઓ શું કરે? અને હું તેમના પર રોષ કઈ રીતે કરું?”

૧૬

ગોરા મિત્ર એમની રક્ષા માટે સાથે થયો. બાપુએ પગપાળા પોતાના એક મિત્રને ઘેર પહોંચવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને એ રીતે તે બંદરેથી નીકળ્યા.

ખસ, ગોરી પ્રજાએ એમને જોયા એવો જ એમના ક્રોધનો પારો ઊંચે ચડવા લાગ્યો. તેમનું ટોળું જમ્યું. આગળ વધવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. ટોળાએ ગાંધીજીના ગોરા મિત્રને પકડીને એમનાથી જુદો પાડ્યો; અને પછી તે ગાંધીજી પર પથ્થર, શેડાં અને સડેલાં ઈંડાંની ઝડી વરસવા લાગી! એમની પાઘડી ખૂંચવીને ફેંકી દેવામાં આવી. ઉપરથી લાત અને મુકાના પ્રહાર ચાલુ થયા!

એટલામાં ત્યાંના પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટનાં પત્ની ત્યાં થઈને જતાં હતાં. તેમણે આ દૃશ્યદ્રાવક દ્રશ્ય જોયું. તે તરત જ ટોળામાં ફેદી પડ્યાં અને ગાંધીજીના રક્ષણ માટે પોતાની છત્રી ઉઘાડીને ખડાં થઈ ગયાં. થોડી વાર પછી પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ પોતે આવી પહોંચ્યા અને ગાંધીજીને બચાવીને લઈ ગયા.

આ બનાવની ચર્ચા બધે થવા લાગી. અંગ્રેજ સરકારે આફ્રિકાની સરકારને કહ્યું કે, ગુંડા ગોરાઓને પકડીને સજા કરવી જોઈએ.

પરંતુ ગાંધીજીએ કહ્યું : “મારે કોઈની સૌથી વેર નથી. જ્યારે સત્ય હકીકત જાહેર થશે, ત્યારે મને મારવા-વાળા પોતે જ પસ્તાશે. મારે કોઈને સજા કરાવવી નથી.”

૧૨

સૌથી મોટું કામ

એક વાર એક ભાઈએ મહાત્મા ગાંધીજીને પૂછ્યું :
“બાપુ, આપ આપના કયા કાર્ય વિષે કહી શકો કે,
‘બસ, આ મારું કાર્ય બધાં કાર્યોના કળશરૂપ છે’ ?”

બાપુજી થોડી વાર શાંત રહી બોલ્યા : “સૌથી મોટું કામ કહેવું હોય, તો ખાદી અને હરિજન-કાર્ય.”

પેલા ભાઈએ તરત જ પૂછ્યું : “અને અહિંસા ?
શું આપની સૌથી મોટી ભેટ અહિંસા નથી ?”

બાપુ કહે : “હા, છે જ. પણ એ તો મારા દરેક કામમાં જોતપોત છે. પણ જે સમષ્ટિ અહિંસાથી વ્યષ્ટિ કાર્ય જુદું પાડે તો હું કહીશ — ખાદી અને હરિજન-કાર્ય, એ મારાં શ્રેષ્ઠતમ કાર્ય છે. અહિંસા તો જાણે મારી માળાના મણકાઓનો દોરો છે; મારાં બધાં કામોમાં એ જોતપોત છે.”

૧૮

૧૩

આહાર અને શક્તિ

એક વખત બાપુજીએ કાચું અનાજ ખાવાનો પ્રયોગ આદર્યો હતો. તેથી તેમની તબિયત ઘણી બગડી ગઈ. દાક્તરોએ એમને કોઈની સાથે વાતચીત કરવાની મનાઈ કરી. એ અરસામાં શ્રી રવિશંકર મહારાજ પણ બાપુજીને અનુસરીને એ પ્રયોગ કરતા હતા. તે એક વાર બાપુજીને મળવા આવ્યા. એટલે દાક્તરની મનાઈ હતી તોપણ બાપુજીએ તેમને પૂછ્યું : “તમારી તબિયત કેવી છે?”

રવિશંકર મહારાજ કહ્યું : “ઠીક છે.”

બાપુ — “વજન કેટલું ઘટ્યું?”

મહારાજ — “કંઈ ખાસ ઘટ્યું નથી, માત્ર પોણો શેર. પણ શક્તિ બહુ ઘટી ગઈ છે.”

બાપુ — “કામ શું કરો છો?”

મહારાજ — “આખો દિવસ રૅંટિયો ચલાવું છું. કોઈ વાર સફાઈનું કામ હોય તો તે પણ કરું છું.”

બાપુ — “એટલું કામ તો બરોબર થાય છે ને?”

મહારાજ — “હા જી.”

બાપુ કહે : “તો વધારે તો કાંતની જરૂર શી છે ? જરૂર કરતાં વધુ શક્તિ શરીરમાં ભેગી થવાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે ને તેનાથી આત્મશક્તિ ઘટે છે. માટે જટલું કામ કરવાનું હોય તેનાથી વધારે શક્તિની ધમ્મા રાખવાની જરૂર નથી.”

૧૪

પ્રાર્થના અને સત્યાઈ

એક વાર બાપુજીને એક ભાઈ મળવા આવ્યા. બાપુજીએ પૂછ્યું : “કેમ, હવે અહિંસા વિષે તમારું અંતર શું કહે છે ?”

ભાઈ બોલ્યા : “બાપુ, અંતર પલટાતું જાય છે. પણ હજી જીવનમાં સત્ય અને અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા કરી શકાય એવી શ્રદ્ધા ઊગી નથી ! પણ એક વાત તો સાચી છે કે, હિંસા વિષેના અને એની વિનાશકતા વિષેના મારા વિચારો સ્પષ્ટ થતા જાય છે.”

બાપુજી કહે : “તમે હવે રસ્તે આવ્યા છો. ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવાનું ના ચૂકશો. અને કોઈ દિવસ તમારી જાતને છેતરશે ના.”

૧૫

જરૂરી બધાં કામ સરખાં

સાબરમતી આશ્રમમાં એક વાર બાપુજી પોતાના કેટલાક સાથીઓ સાથે બેસીને અનાજ સફાઈ કરતા હતા. એવામાં કેટલાક વકીલો ત્યાં આવ્યા.

બાપુજીએ તેમને બેસવા માટે ઈશારો કરીને કહ્યું :
“ બેસો. ”

વકીલો બોલ્યા : “ અમે બેસવા માટે આવ્યા નથી. અમને કશું કામ આપો. આપનું કંઈક કામ કરીએ એ હિસાબે અમે આવ્યા છીએ. ”

“ ઠીક ત્યારે. આનંદની વાત છે. ” એમ કહીને બે ત્રણ થાળીમાં અનાજ કાઢીને બાપુજીએ એ વકીલ-બંધુઓ સામે તે મૂકી. પછી બાપુ બોલ્યા : “ આ અનાજ સાફ કરો. ખરોખર સાફ કરજો, હાં કે ? ”

વકીલોએ નવાઈ પામી પૂછ્યું : “ શું અમે આ જુવાર બાજરી સાફ કરવા બેસીએ ? ”

બાપુ બોલ્યા : “ હા, હમણાં તો મારી પાસે એ જ કામ છે. ”

૧૬

સાપ અને અહિંસા

આશ્રમમાં સાપ અને વીંછીનો ભારે ઉપદ્રવ હતો. એક દિવસ શ્રી મહાદેવભાઈ દેસાઈએ ગાંધીજીને કહ્યું : “બાપુ, આપ સાપ નથી મારવા દેતા એને માટે આપને કોઈ વાર બહુ પસ્તાવું પડશે. રોજ સાપ આશ્રમવાસી-ઓના પગમાં અંટવાય છે. હજી સુધી કોઈને કરડચો નથી. પણ કદી એવી દુર્ઘટના બની અને કોઈ મરી ગયું, તો આપ એનું દુઃખ કદી નહીં ભૂલી શકો.”

બાપુજી બોલ્યા : “પણ મહાદેવ, મેં ક્યારે કોઈને સાપ મારવાની ના પાડી છે? હું નથી મારતો એ સાચું. કારણ કે મને આત્મરક્ષાને માટે પણ સાપ મારવાનું ગમતું નથી. પણ બીજા કોઈને હું જોખમમાં ઉતારવા માગતો નથી. એટલે તેમને સાપ મારવો હોય, તો અવશ્ય મારે.”

પણ કોણ મારે? ગાંધીજી નથી મારતા; તો પછી બીજું કોણ મારે?

૧૭

સાપને પણ ક્ષમા

એક વાર આશ્રમમાં સાંજની પ્રાર્થના પછી ગાંધીજી બેઠા હતા. એવામાં તેમની ચાદર પર એક મોટા કાળો સાપ આવીને બેઠો ! ત્યાં બેઠેલા શ્રી રાવજીભાઈએ કુશળતાથી એ ચાદર બાપુજીના શરીર પરથી ઉઠાવી લીધી. પછી તે ચાદર ઉપાડીને દૂર લઈ ગયા અને તેમણે સાપને ચાદર-માંથી દૂર ફેંકી દીધો.

આ પ્રસંગની યાદ આપીને શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે બાપુજીને પૂછ્યું : “બાપુ, આપના શરીર પર સાપ ચડ્યો, ત્યારે આપના મનમાં કેવી લાગણી થઈ હતી ?”

બાપુ બોલ્યા : “એક ક્ષણ તો હું ગભરાઈ ગયો; પણ કેવળ તે ક્ષણ પૂરતો જ. પછી તરત જ સ્વસ્થ થઈ ગયો. પછી વિચાર આવ્યો કે, આ સાપ મને કરડશે તો હું સૌને કહીશ કે, આ સાપને તો ન જ મારશો. કોઈ પણ સાપને જોતાં તમે તેને મારવા તૈયાર થઈ જાઓ છો; મેં પણ આજ સુધી કોઈને તેમ કરતાં રોક્યા નથી. પણ આ સાપ મને કરડ્યો છે; માટે એને તો અભયદાન મળવું જ જોઈએ.”

૧૮

અક્રોધનો વિનોદ

ગાંધીજી લંડન જતા હતા, ત્યારે સ્ટીમર પર એક ગોરા તેમને રોજ કંઈ ને કંઈ ગાળો સંભળાવી જતો.

એક દિવસે તેણે ગાંધીજી વિષે કટાક્ષભરી કવિતા લખી અને એ લઈને તે ગાંધીજી પાસે આવ્યો. તેણે ગાંધીજીને તે પાનાં આપ્યાં.

ગાંધીજીએ તો ચુપચાપ તેમાં ખોસેલી ટાંકણી સાચવીને કાઢી લઈ પોતાની ડબ્બીમાં મૂકી દીધી અને એ પાનાં ફાડીને કચરાની ટોપલીમાં નાખી દીધાં !

પેલા ગોરાએ કહ્યું : “ ગાંધી, વાંચો તો ખરા; તેમાં કંઈક તો સાર છે. ”

બાપુજી કહે : “ હા; જ સાર હતો એ તો મેં ડબ્બીમાં કચારનો મૂકી દીધો છે ! ”

૧૯

સેવકની તાલીમ

ગાંધીજી સેવાગ્રામ હતા, તે વખતે ત્યાંથી પાંચેક માઈલ દૂર વર્ધામાં ગ્રામસેવકોનો તાલીમ વર્ગ ચાલતો હતો.

એક વાર એ તાલીમ વર્ગના સંચાલક આવીને બાપુજીને કહ્યું : “આપ વિદ્યાર્થીઓને એક કલાક આપતા રહો તો સારું.”

બાપુજી બોલ્યા : “હીક, એ બધા સવારે નવ વાગ્યે અહીં ભલે આવે.”

વિદ્યાર્થીઓ રોજ સવારે નવ વાગ્યે આવવા લાગ્યા. એવામાં ઉનાળો આવ્યો. તાપ સખત પડવા લાગ્યો. એટલે પેલા સંચાલક ભાઈ બાપુજીની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા : “બાપુ, સવાર કરતાં સાંજનો સમય આપ આપો તો ?”

ગાંધીજીએ પૂછ્યું : “કેમ વારુ ?”

પેલા ભાઈએ જવાબમાં કહ્યું : “દશ વાગ્યા પછી તરંકો ખૂબ વધી જાય છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને ત્રાસ પડે છે.”

બાપુએ એ સાંભળીને પૂછ્યું : “ પણ એ બધા તો ગામડાંની સેવા કરવાના છે ને ? ”

સંચાલકે કહ્યું : “ જી હા. ”

બાપુ કહે : “ તો એક કામ કરો. હવેથી બધા બપોરે એક વાગ્યે અહીં આવે. બપોરે એકથી બે એમને આપીશ. ”

પછી થોડી વાર અટકીને બાપુ બોલ્યા : “ અને રસ્તામાં જ પેટી ધાર આવે છે ત્યાંથી આવતી વખતે રોજ એક પથ્થર દરેક જણ લેતો આવે. એ રીતે અહીં પૂરણી પણ થશે. ”

૨૦

દેશની દાઝ

વર્ધામાં મગનવાડીમાં બાપુજી રહેતા હતા, ત્યારે તેમણે એક દિવસ પાયખાનાની બહાર પાણીમાં સાબુનો નાનો ટુકડો પડેલો જોયો. તે ઉઠાવી લાવીને બાપુજીએ ત્યાં વ્યવસ્થા કરનારાઓને લગભગ અડધા કલાક સુધી સમજાવ્યું કે, “ દેશનું ધન આમ ખરબાદ કરવાનો આપણને કશો અધિકાર નથી. આપણો દેશ ગરીબ છે અને ગરીબોની પેઠે આપણે જીવન ગાળવું જોઈએ. . . . ”

૨૬

૨૧

સેવાની તમન્ના

બાપુજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા, ત્યારે એક વખત એક મુસલમાન ભાઈએ આવીને બાપુને કહ્યું: “મને અંગ્રેજી આવડતું હોત, તો મને અહીં સારો પગાર મળત. આજના પગારમાં મારું પૂરું નથી થતું!”

એ સાંભળીને બાપુજી તો એ ભાઈને અંગ્રેજી શીખવવા તૈયાર થયા.

પેલા ભાઈએ કહ્યું: “આપ મને શીખવવા તૈયાર થયા એ આપની મોટી મહેરબાની. પણ હું નોકરી કરું કે આપની પાસે અંગ્રેજી શીખવા આવું?”

બાપુએ એનો પણ ઇલાજ શોધી કાઢ્યો. બાપુ પોતે રોજ ચાર માઈલ પગે ચાલીને તેને ઘેર જઈ તેની કુરસદને વખતે તેને અંગ્રેજી શીખવવા લાગ્યા !

૨૨

શિરનું સાદું

૧૯૪૪માં 'હરિજનબંધુ'માં પ્રગટ થયેલા એક લેખને કારણે એ પત્ર પર સરકારે કેસ કર્યો હતો.

આ વખતે બાપુજીને એક સાથીએ કહ્યું : “બાપુજી, વડીલોના કહેવા પ્રમાણે આપણે જો એકમાત્ર સત્ય પકડીને બેસી રહીશું તો કેસ જીતવાની જરા પણ આશા નથી.”

એ સાંભળી બાપુ બોલ્યા : “અગર સત્ય બોલવા માટે ફાંસી પર ચઢવાનો વખત આવે તોપણ આપણે બચાવની કોશિશ કરવાની જરૂર નથી.”

૨૩

ઈશ્વર-સ્મરણ

એક વાર એક ભક્ત ગણાતા સજ્જને બાપુજીને પત્ર લખીને જણાવ્યું : “મને રાતે એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં મેં શ્રીકૃષ્ણને જોયા. તેમણે મને કહ્યું, ‘ગાંધીને કહે કે, હવે એનો અંત નજીક આવી ગયો છે; એટલે ખંધાં કામકાજ છોડીને એણે હવે ઈશ્વરભજનમાં લાગી જવું જોઈએ.’”

૨૮

ગાંધીજીએ એ ભક્તજનને લખ્યું : “ભાઈ, હું તો એક પળ પણ ઈશ્વરભજનને નથી વીસરતો. મારે માટે લોકસેવા જ ઈશ્વરભજન છે. વળી, અંત નજીક આવી જાય ત્યારે જ શું આપણે ઈશ્વરભજન કરીએ? હું તો માનું છું કે, આપણે જન્મીએ છીએ તે જ દિવસથી આપણી ગરદન ચમરાજના હાથમાં છે. તો ઈશ્વરભજન કરવા માટે આપણે ઘડપણ સુધી શું કામ થોભીએ? ઈશ્વરભજન તો દરેક અવસ્થામાં આપણે કરવું જોઈએ.”

૨૪

પુનર્જન્મ

એક વાર એક ભાઈએ બાપુને પૂછ્યું : “બાપુ, આપ પુનર્જન્મમાં માનો છો?”

બાપુ કહે : “હા હા; માનું છું. એનો હું તમને પુરાવો ન આપી શકું. દલીલથી સિદ્ધ કદાચ ન કરી શકું. પણ એ મારી શ્રદ્ધા છે, ઈશ્વરમાં છે તેવી જ.”

પેલા ભાઈએ એ સાંભળી કહ્યું : “ત્યારે આવતે જન્મે આપની સાથે જ કામ કરવાનું મળે તો સારું.”

બાપુ કહે : “તો આ જન્મે જ એમ કરીને એ અધિકાર મેળવી લો.”

૨૬

૨૫

વિવેક અને સ્વચ્છતા

બાપુજી યરૌડા જલમાં હતા, ત્યારે એક દિવસ જલનો મુખ્ય અમલદાર એમને મળવા એમના ઝોરડામાં આવ્યો. થોડો વખત બાપુજી સાથે વાતચીત કરીને તે ચાલ્યો ગયો.

અમલદાર ગયો એટલે બાપુજી ઊઠ્યા, એક ડોલમાં પાણી લઈ આવ્યા અને ઝોરડાની જગ્યા સાફ કરવા લાગ્યા.

આ જોઈને બાપુજીના એક સાથીએ પૂછ્યું :
“બાપુ, આમ શા માટે કરો છો?”

બાપુજી બોલ્યા : “મુખ્ય અમલદાર અહીં આવ્યા ત્યારે જોડા પહેરીને આવ્યા હતા. તેથી આ સાફ કરું છું.”

પેલા સાથીએ પૂછ્યું : “આપે એમને જોડા બહાર કાઢીને અંદર આવવાનું કેમ ન કર્યું?”

બાપુજી બોલ્યા : “હું શા માટે કરું? એમણે એ સમજવું જોઈતું હતું. પણ જવા દો. આજે ધણા દિવસે આ જગ્યા સાફ કરવાની તક મળી. મારે તો એમનો આભાર માનવો જોઈએ.”

વિચારમય આચાર

‘૩૦ની સાલમાં બાપુજી સાથે શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકર ચરોડા જલમાં હતા. ત્યાં કાકાસાહેબ બાપુજી પાસેથી પૂણી બનાવતાં શીખ્યા. રૂ પીંજતી વખતે પીંજણની તાંતના રેસા ઊભા થઈ જતા. તેથી તેને બેસાડવા માટે કાકાસાહેબ લીમડાનાં પાન તાંત પર ધસતા.

એક દિવસ બાપુએ બેયું કે, ચાર પાંચ પાંદડાંને માટે કાકાસાહેબ આખી ડાળખી તોડી લાવે છે. એટલે બાપુએ કહ્યું : “આ હિંસા છે. આ ચાર પાંચ પાન પણ આપણે ઝાડની ક્ષમા માગીને તોડવાં જોઈએ. તમે તો આખી ડાળખી તોડી લાવો છો !”

૨૭

નિંદા અને સ્તુતિ

અમુક લોકો બાપુની નિંદા કરતા હતા. આ બધું એક બહેનથી સહન ન થયું. એટલે તેમણે બાપુજીને એ અંગે લખી જણાવ્યું.

બાપુએ એના જવાબમાં લખ્યું : “જ રીતે મારી ધોર નિંદા થઈ રહી છે, તે જ રીતે દેશમાં કેટલાક મિત્રો

Digitized by Arya Samaj Foundation, Chennai and eGangotri
 એવા પણુ છે જ્યાં મારી વહીવટી પ્રશંસા
 કરે છે. નિંદા કરનારાઓની નિંદાથી હું શા માટે અકળાઈ
 જઉં ? પ્રશંસા કરનારાઓની પ્રશંસાઓથી શા માટે ફુલાઈ
 જઉં ? નિંદાથી હું હલકો થતો કે પ્રશંસાથી હું ભારે
 થતો નથી. જો હું છું તેવો જ છું : ન રજભાર નાનો
 કે ન મોટો. સરજનહારની સામે માણસ સાચો રહે, તો
 પછી તેને કોઈ જાતની કચાંચ પણ હરકત નથી. ”

૨૮

જાતમહેનત

૧૯૩૩માં બાપુજીએ પૂનામાં એકવીસ દિવસના
 ઉપવાસ કર્યા હતા તે વખતનો આ પ્રસંગ છે. એક ભાઈ
 બાપુજીની સેવા કરવા તે વખતે તેમની પાસે હતા.

એક વાર બાપુજીએ તેમને પૂછ્યું : “ કમોડ કાણે
 સાફ કર્યું છે ? ”

તે ભાઈ બોલ્યા : “ હું કામમાં હતો એટલે મારી
 ગેરહાજરીમાં લંગી આવીને સાફ કરી ગયો છે; નહીં
 તો હું જ કરું છું. ”

એ સાંભળી બાપુજી બોલ્યા : “ નોકરો પાસે કંઈ
 કામ ન કરાવાય એ વાતનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખવો. ”

૨૯

બે સવાલ

૧૯૨૭ની સાલમાં અમેરિકાના રેવરન્ડ મોટ બાપુ-
જીને મળવા આશ્રમમાં આવ્યા હતા. તેમણે થોડીક
વાતચીત કર્યા પછી બાપુજીને પૂછ્યું : “આપના
જીવનમાં આશાનિરાશાના પ્રસંગો ઘણા આવતા હશે;
તેમાં આપને શાથી વધારેમાં વધારે આશ્વાસન મળે છે?”

બાપુજીએ કહ્યું : “ગમે તેટલી છંછેડવામાં આવે
તોપણ આ દેશની જનતા પોતાની અહિંસાવૃત્તિ છોડતી
નથી, એ વાતથી મને વધારેમાં વધારે આશ્વાસન મળે છે.”

રેવરન્ડ સાહેબે બીજો સવાલ પૂછ્યો : “અને એવી
કઈ વસ્તુ છે કે જે આપને રાતદિવસ ચિંતા કરાવે અને
જને લીધે આપને હમેશાં બેચેની રહેતી હોય?”

બાપુજી જરાક થોભીને બોલ્યા : “ભણેલા લોકો-
માંથી દયાભાવ સુકાઈ ગયો છે, એ વાતથી મને હમેશાં
ચિંતા રહે છે.”

૩૦

કર્તાહર્તા રામ છે

યરોડા જલમાં બાપુજીએ ઉપવાસ આદર્યા હતા. ત્યારે તેમના એક સાથીને મનમાં થયું કે, બાપુ કદાચ એમ વિચાર કરતા હશે કે, ‘હું ધરડો થઈને હવે જવાનો તો છું જ. તો લડતો લડતો કેમ ન જાઉં?’

તેથી એ સાથીએ બાપુજીને એક દિવસ મીઠો ઠપકો આપતાં કહ્યું : “આપે જીવીને દેશનું ભહું કર્યું, પણ હવે મરવાનું છે, એટલે મૃત્યુથી પણ આપ દેશને કાયદો કરવા માગો છો, ખરું ને?”

બાપુજી એ સાંભળી બોલ્યા : “એવી કદપનામાત્ર પણ અભિમાન છે. કેમ કે કરવું, કરાવવું, ન કરાવવું એ ઈશ્વરનું ક્ષેત્ર છે. એ બાબતમાં આપણે મનમાં કશી યોજના દોરીએ, તો તેમાં ઈશ્વરના અસ્તિત્વની અવહેલના થાય અને આપણું અભિમાન પુરવાર થાય.”

૩૧

નિજવિષેત્ શતં સમા:

એક વાર ખાપુજ અગિયારશને દિવસે ખનૂર વગેરે ડ્રાહાર કરવા બેઠા હતા. એવામાં એક ભાઈ તેમને મળવા આવ્યા.

ખાપુજએ તેમને બેસવા કહ્યું અને પહેલાંની ગતિથી જ ખાવાનું ચાલુ રાખ્યું.

ખાપુજને ખાતાં બહુ વાર લાગતી જોઈને પેલા ભાઈ જરા અકળાઈને બોલ્યા : “આપને ડ્રાહાર કરતાં ઘણો વખત લાગે છે!”

ખાપુજ હસતા હસતા બોલ્યા : “કેમ, એકાદ કલાક થઈ ગયો કે?”

પેલા ભાઈ કહે : “આમ ખનૂર વગેરે ડ્રાહાર કરવામાં એક કલાક લાગે તે તો નવાઈની વાત!”

ખાપુજ બોલ્યા : “એમાં નવાઈ શી? મારે કેઈ તમારી જેમ થોડાં વર્ષે એણું જીવવું છે?”

ભાઈએ પૂછ્યું : “તો શું, આમ ધીમે ધીમે ખાવાથી લાંબું જીવશે?”

ખાપુજ કહે : “જરૂર, મારે સવાસો વર્ષ જીવવું છે ને તેનો જ ઉપાય આમ ધીરે ધીરે ખાવાનો છે.”

૩૨

જેલ અને મહેલ

૧૯૩૬ની સાલમાં ઇન્દોરમાં હિંદી સાહિત્ય સંમેલન મળ્યું હતું. બાપુજી તેના પ્રમુખ હતા.

સંમેલનને બીજા દિવસે ધનાઢ્ય શેઠ હુકમચંદને ત્યાં બા તથા બાપુજીને અને તેમની જોડેના બધા સાથીઓને જમવા બોલાવ્યા હતા. શેઠ હુકમચંદના વિશાળ રાજ-મહેલ 'આનંદ ભવન'માં જમણુ ગોઠવ્યું હતું.

શેઠ હુકમચંદના હરબનો પાર નહોતો. લગભગ પચાસ ઉપર પાટલા માંડ્યા હતા. ચાંદીથી મઢેલા પાટલા જોડે ચાંદીનાં થાળી, વાટકા અને લોટાપવાલાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. અને બા તથા બાપુજી બેસવાના હતા એ આસન તથા થાળીવાટકા ને લોટાપવાલાં સોનાનાં મૂક્યાં હતાં !

બાપુજીએ જમવાને સ્થાને આવીને આ બધો વૈભવ-ભર્યો ઠાઠ જોયો અને તે સહેજ હસ્યા. બાપુ પોતાને માટેના આસને બેઠા. જોડે બાનું આસન હતું, ત્યાં તે બેઠાં. બાપુએ એમની પાસેથી એક ઝાળી લીધી. એમાંથી તેમણે જલમાં જે વાસણોમાં પોતે જમતા હતા તે એલ્યુમિનિયમની તાંસળી અને ચંપુ કાઢ્યાં. જેલવાસ

દરમિયાન આ બે જ વાસણથી ખાવાપીવાનું ચાલતું, તો બહાર તેમ શું કામ ન ચાલે? આમ વિચારી તે દિવસોમાં બાપુજી એ બે વાસણો વાપરતા હતા. સોનાનાં વાસણોની બાજુમાં જલમાંથી માગીને આણેલાં આ તાંસળી ને ચંચુ મૂક્યાં.

જલ અને મહેલના વૈભવ વચ્ચેનો આ તાદ્દશ ફેર બધા જોઈ રહ્યા. શેઠે બાપુજીને આજીજી કરી કે, મારે ત્યાં મારાં પાત્રોમાં જમીને પાવન કરો તો કૃપા.

બાપુજીએ હસતાં હસતાં વિનોદમાં કહ્યું: “જમ્યા પછી આ વાસણો લઈ જવા દેશો ને?”

આ સંવાદ સાંભળનારા કેટલાકને નરસિંહ મહેતાના પિતાના શ્રાદ્ધની વાત યાદ આવી. શેઠે કહ્યું: “આપને રીઝબ્યા વિના હું કેમ રહી શકું!”

બાપુજીએ બેડે જાતનાં વાસણો સામે રાખ્યાં અને પોતે ડૂળ, દૂધ વગેરે જ પાંચ વાનીઓ જમતા હતા તે લીધી.

ક્ષમાભાવ

ગાંધીજી આફ્રિકા હતા ત્યારની આ વાત છે. આફ્રિકામાં કાળાગોરાનો ભેદ એટલો ઊંડો ઊતરી ગયો હતો કે, કાળા લોકોને ફૂટપાથ પર ચાલવાની પણ મનાઈ હતી. રાતે અમુક સમય પછી ઘરમાંથી બહાર નીકળવાની પણ મનાઈ હતી. કાળા લોકોમાં હિંદીઓનો પણ સમાવેશ થતો હતો.

ગાંધીજીને નિયમિત રોજ ફરવા જવાની ટેવ હતી. વેળા-કેવેળાએ ફરવું પણ પડતું. એક દિવસે પ્રેસિડેન્ટ કૂચરના ઘર આગળથી તે જતા હતા. એવામાં ત્યાં ઊભેલા સંત્રીએ ગાંધીજીને ઓચિંતો ધક્કો મારીને ફૂટપાથ પરથી નીચે પાડી નાખ્યા અને ઉપરથી એક લાત મારી!

ગાંધીજી માર ખાઈને ચૂપચાપ ઊભા થઈ ગયા. એમને જરા પણ ક્રોધ ન ચડ્યો.

એ જ વેળાએ એમનો એક ગોરો મિત્ર ત્યાં થઈને જતો હતો. તેણે આ દુઃખદ અને અપમાનજનક ઘટના જોઈ. તેણે ગાંધીજી પાસે જઈને કહ્યું : “ મિ. ગાંધી, મેં બધું નજરોનજર જોયું છે. તમે આ સિપાઈ પર કેસ કરો, તો હું સાક્ષી આપીશ. મને બહુ દિલગીરી થાય છે કે, તમારી ઉપર આવી રીતે હુમલો થયો ! ”

“એમાં દિલગીરીનું કશું કારણ નથી. સિપાઈ ખિચારે શું જાણે? તેને મન કાળા એટલા કાળા જ! તે હાથરી-આને પગથી ઉપરથી આમ જ ઉતારતો હશે; એટલે તેણે મને પણ ધક્કો માર્યો. મેં તો નિયમ જ કર્યો છે કે, મારી જાત પર વીતે તેને સારુ મારે અદાલતે ન જ ચડવું. એટલે મારે કેસ નથી કરવો.”

૩૪

દુષ્ટતા અને દંભ

એક વાર એક ભાઈએ બાપુજી આગળ એકરાર કરતાં કહ્યું : “બાપુ, હું સાચે જ ગુનેગાર છું. મારા અંતરમાં ધિક્કાર કે રોષ ન હોવાં જોઈએ. હું એ કાઠી નાખવાનો પ્રયત્ન કરીશ. જાહેરમાં એક ને અંતરમાં ખીજી, એમ બે પરસ્પર વિરોધી લાગણીઓ નહીં સંધરું.”

એ સાંભળી બાપુ બોલ્યા : “દુષ્ટતાને તો હું પહેંચી શકું; પણ દંભને મારાથી શી રીતે પહેંચાય? દુષ્ટ છતાં દંભી માણસ પોતાનું અને સમસ્ત માનવજાતનું કેટલું મોટું નુકસાન કરે છે તેની એને ખબર નથી; અને ખબર હોય છતાં એ કરે તો એ નરી પશુતા છે.”

૩૫

સમભાવ

બાપુજી જ્યાં નિવાસ કરે ત્યાં મહેમાનોની ખોટ ન હોય. ધરધણી સૌને માટે સગવડ કરી આપે. એક વખત એવું બન્યું કે, એક ધરધણીને ત્યાંના રસોઢયા સાથે બાપુજીના એક સાથીને કંઈક બોલાચાલી થઈ. એ રસોઢયાએ ઉદ્વેગથી બતાવીને એ સાથીનું કંઈક અપમાન કર્યું. તેથી પેલા સાથીને ગુસ્સો ચડ્યો અને તેણે પેલા રસોઢયાને જોરથી થપ્પડ મારી !

એ ક્રિયાદ બાપુજી પાસે ગઈ. બાપુજીએ પેલા સાથીને બોલાવીને કહ્યું : “ માલિક લોઢામાંથી ઢાઈની સાથે તમારે ઝઘડો થયો હોત, તો તમે આમ થપ્પડ ન જ મારત. આ બિચારો નોકર, એટલે તમે હાથ ઉપાડ્યો. હમણાં જ જઈને એની માફી માગો. ”

પેલા સાથી માફી માગવા તૈયાર નહોતા. એટલે બાપુજી બોલ્યા : “ કરેલા અન્યાયનો હાથ ધોઈ ન શકો તો તમારે મારો સંગ છોડવો જોઈશે. ”

પેલા સાથી આ સાંભળીને તરત જ રસોઢયા પાસે ગયા અને તેની માફી માગી આવ્યા.

૩૬

ખાદીનો આગ્રહ

૧૯૩૨ની સાલમાં ખાપુજીએ ઉપવાસ આદર્યા હતા, ત્યારનો આ પ્રસંગ છે. ખાપુજીનું ગાદલું રોજ તડકામાં નાખવામાં આવતું. એટલે જે ગાદલાંની જરૂર પડી. પરંતુ તે વખતે ખાપુજી પાસે ખાદીનું એક જ ગાદલું હતું. ખાપુજીના તે વખતના નિવાસસ્થાન પર્ણકુટીમાં ખાદીનું બીજું ગાદલું ન હતું. એટલે ખાપુજીની સેવામાં રહેલા એક ભાઈ મિલના કાપડનું ગાદલું ખાપુજી માટે પાથરવા લાગ્યા. એ ગાદલા ઉપર ખાદીની ચાદર આવી જતી; એટલે તે ગાદલા અંગે કાઈને ખબર પડતી નહીં.

એક દિવસ અચાનક એ ગાદલું ખાપુજીની નજરે પડ્યું. તરત જ પેલા ભાઈને ખાપુજીએ પૂછ્યું : “ગાદલું ખાદીનું કેમ નથી?”

પેલા ભાઈએ તેનું સાચું કારણ ખાપુજીને જણાવ્યું. એ સાંભળીને ખાપુજી બોલ્યા : “તમારા પર વિશ્વાસ રાખી બધું તમારા પર છોડ્યું છે, ત્યારે તમે મને આમ મારી નાખશો કે?”

૩૭

નિયમનું મહત્ત્વ

૧૯૨૧ની સાલમાં કૉંગ્રેસની મહાસમિતિએ લોક-
માન્ય ટિળકના સ્મારક માટે એક કરોડ રૂપિયા ઉધરાવવાનું
ઠરાવ્યું હતું.

એક દિવસ એક ભાઈ બાપુજીને આવીને ફાળો શી
રીતે ઉધરાવવો એની વાતો કરતા બોલ્યા : “આપણા
પ્રાંતની મુખ્ય મુખ્ય નાટક કંપનીઓ મળીને પોતપોતાના
સારામાં સારા નટો દ્વારા દોઈ સાડું નાટક ભજવે અને
તે દિવસે બાપુ થિયેટરમાં આવે તો એ કંપનીઓ એ ખેલની
બધી કમાણી ટિળક સ્વરાજ ફંડમાં આપવા તૈયાર થાય.
આ રીતે હજારો નહીં, લાખો રૂપિયા મળી શકે એમ
છે. કારણ કે ટિકિટોની કિંમત મનમાની રખાય.”

આ સાંભળીને બાપુજી તરત જ બોલી ઊઠ્યા :
“એ ન બને. હું કદી ધંધાદારી નટોનાં નાટક જોવા નથી
જતો. દોઈ કરોડ રૂપિયા આપે તોપણ હું મારો નિયમ
ન તોડું.”

૩૮

કર્મયોગની રીત

બાપુજીને એમની ‘આત્મકથા’ વિષે વાત કરતાં એક વાર એક લાઈએ કહ્યું કે, “. . . જુવાનીમાં માણસને પોતાના આદર્શો નક્કી કરવા પડે છે. તે પોતાને કંઈ લાઈન અનુકૂળ આવશે તેની ચિંતામાં પડે છે. ત્યારે તેનું મનોમંથન મહાભારતથી ઊતરતું નથી હોતું. એ દિવસોમાં કેટલાયે પરસ્પર વિરોધી આદર્શો પણ સરખા આકર્ષક લાગે છે. આપની ‘આત્મકથા’માં હું એવાં મનોમંથન જોવા માગતો હતો. પણ એવું કંઈ એમાં જણાતું નથી!”

એ સાંભળી બાપુ બોલ્યા : “હું એકમાર્ગી માણસ છું. તમે કહો છો એવું મંથન મારા મનમાં ચાલતું નથી. ગમે તે પરિસ્થિતિ ઊભી થાય, ત્યારે હું એટલો જ વિચાર કરું છું કે, આ પરિસ્થિતિમાં મારું કર્તવ્ય શું? એટલું નક્કી થતાં હું કામે લાગી જાઉં છું. એ મારી રીત છે.”

૩૯

જાહેર નાણાંનો ઉપયોગ

બાપુજી ગોળમેજી પરિષદ વખતે લંડન ગયા હતા ત્યારની આ વાત છે. બાપુજીનો મુકામ શહેરના દૂરના પૂર્વ ભાગમાં હતો અને કામકાજ માટેનું કાર્યાલય ત્યાંથી સાત આઠ માર્ગ દૂર પાશ્વર ભાગમાં એક મિત્રના મકાનમાં હતું. બપોરનું ભોજન કાર્યાલયમાં જ થતું. તેથી બાપુજી માટે મુકામ પરથી ભોજનની સામગ્રી રોજ કાર્યાલયમાં લાવવામાં આવતી.

ભોજન સાથે બાપુજી ડોઈ ડોઈ વાર મધ પણ લેતા. ઈંગ્લેંડ જતાં બાપુજી મિસર આગળથી પસાર થયા હતા, ત્યારે ત્યાંના લોકોએ મધનું એક માટલું ભરીને બાપુજીને આપ્યું હતું. એમાંથી રોજ ભોજન સમયે થોડું મધ બાપુજી લેતા.

એક દિવસ મીરાંબહેન મુકામ પરથી મધ લાવવાનું ભૂલી ગયાં અને ભોજન સમયે યાદ આવ્યું કે મધ નથી ! એટલે તેમણે બજારમાંથી ચાર આનાની મધની નાની શીશી મંગાવીને ભોજન સાથે મૂકી દીધી.

બાપુજી જમવા બેઠા, ત્યારે એમની નજર શીશી પર પડી. બાપુજીએ પૂછ્યું : “ આ શીશી ક્યાંથી ? ”

એટલે એ શીશી શા માટે ખરીદવી પડી હતી એ હકીકત કહેવામાં આવી.

એ સાંભળીને બાપુજીએ ઠપકો આપતાં કહ્યું :
“ પૈસાની આ ખરબાદી શા માટે ? શું લોકોએ આપેલા પૈસાનો આપણે આમ દુરુપયોગ કરીએ છીએ ? એક દિવસ મધ ન હોત તો શું હું ભૂખ્યા રહી જાત ? . . . ”

તે વખતે બાપુજી સામે ભારતવર્ષના મોટા મોટા ફટ પ્રશ્નો પડેલા હતા. પરંતુ બાપુજીએ તો એ બધા પ્રશ્નોને બાબુએ મૂકી દઈને સૌ લોકોની સમક્ષ આ અંગે ઘણી વાર સુધી ઠપકાનું વ્યાખ્યાન આપ્યા કર્યું !

૪૦

પુણ્યપ્રકાશ

આશરે ૧૯૨૩ની આ વાત છે. પંચમહાલ જિલ્લામાં હિંદુમુસ્લિમ વચ્ચે તોફાન થયાં હતાં. એ વાતની ક્રિયાદ કરવા કેટલાક હિંદુઓ ખાપુજ પાસે સાબરમતી આશ્રમમાં આવ્યા હતા. ખાપુજએ તેમની બધી વાત શાંતિથી સાંભળ્યા પછી કહ્યું : “તો તમે બધાએ એની સામે શું કર્યું ?”

તેઓ બોલ્યા : “શું કરીએ ? આપની અહિંસાએ અમારા હાથપગ બાંધી દીધા છે. એટલે અમારે માર ખાવો પડે છે !”

આ જવાબ સાંભળીને ખાપુજ કંડક અવાજ બોલ્યા : “એ તો ઠીક છે. પણ મારી અહિંસાએ એવું નથી કહ્યું કે, તમે બધા ત્યાંથી નાસ્તી આવીને તમારી કાયરતાનો દેવાલ મને આપો ! મારી અહિંસા એવે વખતે ખપી જવાનું કહે છે. તમારામાં એ રીતે ખપી જવાની હિંમત નહોતી તો તમારે તમારી માન્યતા પ્રમાણે એ સ્થિતિનો સામનો કરવો હતો. તમે મારા મતને સમજ્યા નથી

૪૬

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
 અને તમારા મેત પ્રમાણે ચાલવાની તમારોમાં હિંમત
 નથી, તો પછી મને મેં ખતાવવા આવવાની શી
 જરૂર હતી? ”

૪૧

જન્મદિન અને મૃત્યુદિન

બાપુજીને પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં હતાં, ત્યારે તેમના
 જન્મદિનની ઉજવણી માટે આશ્રમમાં એક નાનકડો
 સમારંભ યોજાયો હતો. આશ્રમવાસી ભાઈબહેનો બાપુજીને
 અભિનંદન આપી પોતાનો આનંદ દર્શાવતાં હતાં.

એ પ્રસંગે બાપુજી બોલ્યા : “ . . . મને આજ
 પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં અને એકાવનમું બેઠું. તમે તેનો
 આનંદ દેખાડો છો. મેં વનમાં પ્રવેશ કર્યો તે માટે
 પ્રભુને તમે ધન્યવાદ આપો છો. તમારી ભાવના હું સમજી
 શકું છું. પણ એક વાત વીસરી જતાં નહીં. જટલા
 આનંદથી તમે મારો જન્મદિન ઊજવો છો, તેટલા જ
 આનંદથી મારો મૃત્યુદિન પણ ઊજવજો. મારા મરણ
 વખતે જો તમે રડતાં બેસશો તો અહીં રોજ જ ગીતા
 વંચાય છે તેનો શો ઉપયોગ? ”

૪૭

૪૨

બાપુનું વ્યાપક રૂપ

બાપુજીના અવસાન પહેલાં થોડા વખતની આ વાત છે. શ્રી મીરાંબહેન બાપુજીને મળવા દિલ્હી આવ્યાં હતાં. તેમણે બાપુજીને કહ્યું : “બાપુ, તમે દ્વષીકેશ એક વાર ના આવો? મારે માટે નહીં, તમને વહાલી એવી ગાયો માટે. કેટલી સુંદર ગાયો ત્યાં છે!”

દેશમાં ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે ફેલાઈ ગયેલા ગાંડપણથી બાપુજી તે વખતે ખૂબ વ્યથિત હતા. તેમણે દુઃખભર્યા અવાજે કહ્યું : “હું તો હવે મરી ગયેલા જવો છું! મને ત્યાં બોલાવીને શો ફાયદો?”

પછી થોડી વાર થોભીને બાપુજી બોલ્યા : “હું ચાલ્યો જઈશ પછી તમ સૌની સાથે હું વધારે એકરૂપ થઈશ. દેહતું બંધન જતું રહેશે, આત્મા મુક્ત થશે, એટલે સૌની સાથે ભળી જઈશ. કાં ખરું છે ને?”

૪૮

બાધક ટીકડીઓ	(સચિત્ર)	૦-૧૨-૦
શીલ અને સદાચાર	(")	૦-૬-૦
બાણવા જેવી વાતો	(")	૦.૩૫ ન. પૈ.
પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો		૦-૧૦-૦
ચીન દેશનાં કથાનકો		૦-૧૦-૦
મોટાં માણસોનાં મન	(સચિત્ર)	૦-૬-૦
લક્તરાજ	(")	૧-૦-૦
પ્રતિભાનું પોત	(")	૦-૬-૦
માનવજીવનનું અવેરાત	(")	૦-૬-૦
જીવન અને મરણ	(")	૦-૬-૦
ધર્મ-સંસ્થાપકો	(")	૦-૬-૦
સંત-સમાગમ	(")	૦-૬-૦
શેખ સાદીની બાધકથાઓ	(")	૦-૮-૦
સંતોની જીવનપ્રસાદી		૦-૬-૦
ભગવાન ઈશુની બાધકથાઓ	(સચિત્ર)	૦.૪૦ ન. પૈ.
નીતિ અને વ્યવહાર	(")	૦.૪૦ ન. પૈ.
શીલ ઔર સદાચાર	(")	૦-૫-૦
જાનને જેસી વાતે	(")	૦.૫૦ ન. પૈ.
Character and Conduct	(")	૦-૬-૦
Inspiring Anedotes	(")	૦-૬-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ-૧૪ : મુંબઈ-૨